

CETERUM CENSEO

Majd utánunk, talán száz-kétszáz év múlva egészen más lesz az élet, jobbra fordul az emberek sorsa. Csehov-darabok szereplőitől ismerjük az ilyen típusú mondatokat. *Per analogiam*: akkor lesz majd színház is, mostantól számított százötven év múlva, esetleg. De csak a mai romjain. *Ceterum censeo theatrum esse delendum*, pengeti egy pici Cato.

Rendben van, de hol kezdjük a rombolást? Vagy nincs szükség szisztémára, a mai színház, úgy, ahogy van, megérett a pusztulásra? Talán elég mondogatni, e kijelentés szelleme önmagában rombolóerőként működik majd, s egyszer csak állhatunk a pusztában, mint Marius Karthágó sóval felhintett romjain?

Nehéz elhiteni velem, hogy a mai színház, a tegnaphoz képest, *en bloc* rossz. Túl öreg vagyok hozzá. Túl sokat láttam. Egyedül a korai ötvenes évek után van nosztalgiam. Soha annyi nagy színésszel nem találkoztam, mint akkor, gyerekként a Madáchban, a Vígben, a Nemzetiben. Ősbrontoszauruszok, pályájuk delelőjén. Sokan közülük még életükben kihaltak. A hatvanas évek a nagy kiürülés időszaka. Az évtized elején még akadtak jelentős előadások, aztán a „szakma” fokozatosan elvesztette kapcsolatát a valósággal, uralkodóvá vált a rutin és az unalom, a kormeghatározó rendezők és színészek, kevés kivételtől eltekintve, kényelmesen megrekedtek a művészi és politikai kompromisszumokban, nem vették észre, hogy a színház nyelve és társadalmi szerepe megváltozott. Egy új nemzedéknek kellett eljőnie az évtized végén, hogy néhány nagy öreggel szövetkezve művészi lázadást szítsanak.

A hatvenes években zajlik az értékek csatája. Összecsap az új szellem és a rutin. A pesti hitbizományokat a végekről támadja Kaposvár, Szolnok, Kecskemét. Az alternatív (amatőr) színház szabadcsapatái befurakodnak a résekbe, és izlésformáló tényezőként lépnek föl. Esztétikai mezben világszemléleti (politikai) harc folyik, a véleménynyilvánítás szabadságáért küzdő, valóságérzékeny fiatal rendezők fejleszteni kezdik az elsovadt színházi metakommunikációt. Ez ugyanis egyértelműen rendezői reformkísérlet, amelyet a kor kiemelkedő európai rendezői - Brook, Efrosz, Stein, Zadek, Strehler, Planchon, Ciulei, Ljubimov - inspirálnak. A „kísérlet” a színházművészet autonómiájának érvényesítésére irányul, s ezzel összefüggésben bizonyos fundamentális részletekre: a játékkultúrára, a társművészeti elemek beemelésére az előadásba, a színházi eszköztár kiterjesztésére - „nyelvi reformra”. Gazdagodásnak indul a színészi gesztusrendszer, megjelenik az ensemble-stílus, ami természetesen megtámadja a sztárszínház, az előadás összefüggésrendszerétől érintetlen egyéni alakítások hagyományos hadállásait. Megszűnik a verbalitás egyeduralma, az anekdotikus színház rovására teret nyer a vizualitás - korabeli szóhasználat szerint a totális színház -, paradox módon azoknak a fiatal rendezőknek az irányításával, akik literatortípusú elődeiknél elmélyültebben, komplexebb módon támaszkodnak a világirodalom nagy drámai műveire.

Színes és inspiratív korszak ez, a polarizáció évtizede, melyben Kossuth-díjas semmitmondások és

periferikus kezdőktől származó izgalmas előadások születnek. A nyolcvanas években „a helyzet fokozódik”, miközben a harc, a politikai hatalom manipulációi és ideiglenes sikerei ellenére, esztétikailag eldől az új szemlélet javára. Kodifikált nagygyűjty - színészek és rendezők - véreznek el művészi értelemben, míg a másik oldalon fővárosi és nemzetközi ismertségre tesz-nek szert az új törekvések mentén megerősödött színházi műhelyek. A színházcsinálásnak, sőt a színházba járásnak ebben az időszakban tétje van, a színház többszörösen is „vére megy”, s a társadalmilag lényeges, szigorúan átészettizált mondanivaló közvetítésére gazdagon árnyalt, metaforikus színházi nyelvet dolgoz ki. De ne tévedjünk: a Katonában, Kaposvárott s még néhány pesti és vidéki előadásban...

A változás már a nyolcvankilences fordulat előtt elkezdődik, utána pedig nagy sebességre vált a kilencvenes évek közepéig. A szabadság megfosztja a színházat a minuciózusan kidolgozott metaforikus nyelv használatának kényszerétől, és kihúzza alóla az államilag szavatolt anyagi létfeltételeket. Az érdekek most már nem az esztétikumhoz és a hatalomhoz való viszony mentén polarizálódnak, hanem sokkal szélesebb skálán. Az egzisztencia nem mint filozófiai kérdés, hanem mint túlélőtechnika kerül napirendre. Mind belső, mind külső készítésre számolni kell a társulatok fölbomlásával. A társadalom érdeklődése elfordul a színháztól, a nézői kíváncsiság fönntartására, illetve visszaszérésére új stratégiákat kell kidolgozni, amelyek között, kétségtelen, az előző évtizedben győzelemre vitt esztétikai normától merőben különbözőek is vannak...

A kilencvenes évek közepére átrajzolódott a színházi térkép, mindenekelőtt a reformfolyamatot elindító „nagy generáció” rendezői színháza vesztett esztétikai pozícióból. Nincs ebben semmi különös, ugyanez a folyamat korábban lejátszódott az európai színházban is, a „példaképek” csapata megfogyatkozott, Efrosz valóságosan, Ljubimov művészileg meghalt, Strehler kiöregedett, Brook és Ronconi átment alternatívba, a külföldre szakadt román rendezők társadalmi bázisa megszűnt, Stein éppen most hagyja ott a nagy léptékű színházat, Ennek a nemzedéknek Nyugaton sincsenek generációt alkotó követői; ott hamarabb következett be a „minden egész eltört” keserű élménye, hamarabb járt le a nagy analízisek és szintézisek korszaka, mi csak mostanában jutottunk ide, meg-terhelve a mi kis különbejáratú értékvalóságunkkal, illúzióvesztéseinkkel, másnaposságérzésünkkel. Csak azt ne higgyük, hogy ez a színházi vég. Épeszű embernek nem jutna eszébe a *Lear király* Brookját szembeállítani a párizsi laboratóriumában kísérletezővel. Vagy Ronconi egykori *Őrjöngő* Lorándját kijátszani mostani *Peer Gynt* miniatúrája ellen. A mai Kaposváron és Katona József Színházon sem kérhetők számon a nyolcvanas évek előadásai. *A Marat/Sade* nem bezegg-példa a *Tom Paine*-nel szemben, a *Három nővér* nem olvasható rá az Elnöknőkre. Mindegyikük kortűkö.

Világvége van? Dehogyan van! A világon mindenütt vége van a népszínházzá vált művészszínháznak. A művészet a katedrálisokból a katakombákba szorult, mondja

Tábori György. Még ez sem egészen biztos. Ha valaki elég szerencsés, egy hét leforgása alatt megnézheti az Új Színház *Don Juanját*, *Az eltört korsót* a Katonában, a Mauzóleumot a Kamrában, a Radnóti *Ványa* bábsíját, a Budapesti Kamara *Othellóját*, a győri *Macbethet* és *A Marót* Szegeden. Még a második hétre is jutna tartalmas néznivalója. Csak az tudja értékelni a fenti listát, akinek időnként alkalma van sokéves termésből nehezen összehordott európai fesztiválokat látni.

Jelenleg nálunk egy új rendezőnemzedék tényérése zajlik. Épp ideje, negyed századdal az előző generáció áttörése után. Megpróbálják detronizálni a derékhatat. Ez a dolguk. Némelyikük színész is, mások nem azok. Akadnak közöttük finom modorúak és hepciáskodók, szelid reformerek és esztétikai agresszívek. Közösek abban, hogy elődeiktől eltérően nem tisztelik a remekműveket, szétmarcangolják a drámát. A „minden egész eltört” gyermekei, színészek, harsányak, nyersekek, kapkodók, türelmetlenek, olykor durvák, brutálisak, mint odakint az elvadult világ. Ők már nem akarnak az eltűnt értékek nyomába eredni, elveszett illúziókat kutatni - valószínűleg sohasem voltak illúzióik. Új esztétikai normákat léptetnek életbe. Elutasíthatjuk őket, de jobban tesszük, ha a miértjeiket és a hatásukat - mindeneke előtt lázadásuk művészi minőségét - tesszük mérlegre. Munkáik között vannak vitathatatlan értékek, ahogy kiváló elődeik - esetenként patrónusai és alkalmazói - sem utalhatók laza mozdulattal a meszesgödörbe, csak mert egyes nagyszájúak idejétmúltak, idült konzervatívnak minősítik őket.

Inkább kérdéseket kellene föltenni. Mikor válik a hagyománytiszteltből akadémiizmus, és mikor mutatja magát avantgárdnak az ósdi blöff? Ami a színészi munkában merő rutin az egyik oldalon, nem ócska spiliázás-e a másikon? Egyáltalán, mikor fog a színészpédagógia a legjobb német, orosz vagy angol színészekhez hasonló, a jelenlét súlyával telített művészeket kínálni bármely rendezői fölfogás számára? És melyek azok a strukturális formák, amelyekben a lehetőségek kibontakozhatnak?

A kérdések (a fentiekén kívül továbbiak is) legközelebb a júniusi Országos Színházi Találkozón, Szegeden kerülhetnek terítékre. Most, amikor a fesztivált a területi, önlétkesedés szervezi, elvárhatjuk a problémaérzékeny válogatást, és talán azt is, hogy végre ne ütközzék ellenállásba a szakmai vitákat kezdeményező jó szándék. Ugyanis minden ellenkező híresztelés ellenére vannak vitaképes teljesítmények, és vannak színházi emberek - dráma-írók, színészek, rendezők, tervezők, kritikusok stb. -, akiket nem undorít mesterségük gyakorlása és a közös gondolkodás a színház előbbre juttatása érdekében. Színházgyújtogatásról álmodozni, persze, könnyebb, mint konstruktívnak lenni. De talán még-sem a frusztrált Hérosztratoszoké a (színházi) világ.